

İbn Sebe Rivayetinin Tarîh ve Makâlât Türü Eserlere Yansıması

Sıddık KORKMAZ*

Abstract

The Narration About Ibn Saba and it's Perception in the History and Heresiography. It seems that Sayf Ibn 'Umar was influenced by the nascent Shiite movements in his description of the catastrophic events that took place during the caliphate of 'Uthmân and 'Alî. His narrations reveal his strong aversion to the idea that the companions of the Prophet Muhammad might have erred in political issues. However, a careful historical investigation and an objective political analysis of the events of that period reveal the irrationality to seek out such a conspirator as 'Abdallah Ibn Saba to explain these calamities. The historians such as Tôbarî, Ibn Athîr, and Ibn Kathîr base their descriptions of the events on the reports of Sayf, presenting Ibn Saba as a leading actor. Looking at the same figure with the eyes of heresiographers, however, we get quite a different picture. While they tend to describe Ibn Saba as a dominantly political character who acted around 'Uthmân and 'Alî, the heresiographers incline to picture him as a religious and sectarian personality who masterminded and espoused extreme ideas. These two conflicting tendencies lead one to think that both groups of the scholars portray this mythological figure as they wish.

Key Words: Sayf bin 'Umar, 'Uthmân, 'Alî, Raj'at, Wasôâyat, Extremism, Anachronism.

Giriş

İslamın erken döneminde meydana gelmiş olan fitne olaylarının algılanışı ve bu anlayışın sonraki asırlara uzanan tezahürleri her mezhebin kendisine göre oluşturduğu bir bakış açısına sahiptir. Genellikle günah işlemekten uzak bir nesil telakkisinin ürünü olarak o dönemde meydana gelen istenmeyen olay ve ortaya çıkan fikirler, Abdullah b. Sebe gibi mevhum şahısların eseri olarak nakledilebilmiştir. Bu durumda İbn Sebe ve onun tarih içindeki yeri hakkında yapılan çalışmalar, böyle bir ismin hayat hikayesi ile ilgili rivayetlerin birbiri ile çelişkisi üzerine yoğunlaşmak-

* Dr., Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. skorkmaz@selcuk.edu.tr

tan ziyade, kendine has özellikleri bulunan, farklı bir tarih algısının tespiti-
tine yönelmek durumundadır.

Aşağıda, bir sahabe savunusu niteliğinde görünen, İbn Sebe rivayeti-
nin ilk kaynağı olarak Seyf b. Ömer'in, böyle bir nakle başvurma gerekçe-
lerini incelemeye ve bu konuya, tarih ve makâlât türü eser müelliflerinin,
hangi açıdan yaklaştıklarını tahlil etmeye çalışacağız.

Seyf b. Ömer'in Abdullah b. Sebe Rivayetini Muhtemel Anlatma Gerekçeleri

Seyf b. Ömer'in fitne olayları ile ilgili anlattığı rivayetler kendi emsali
olan tarihçilerin anlattıklarından İbn Sebe faktörüne yer vermesi sebebiyle
farklılıklar arz etmektedir. Hz. Peygamber'e olduğu gibi, onun ashabı-
na da sevgi ve saygı besleyen bir müslüman olarak, dönemin olaylarını
Seyf'in gözünden okumak, doğrusu insana daha bir teselli edici gelmek-
tedir. Ne var ki Seyf'in anlattıkları ne dönemin sosyal ve siyasal şartları ne
fikir hadise irtibatı ne de meslektaşlarının rivayetleri ile uyuşmaktadır.
Bu durum ise bizi ister istemez söz konusu ravînin gerekçelerini anlamak
gibi bir tecessüse sürüklemektedir. O halde Seyf'in hayatı hakkında bili-
nenleri inceleyerek başlamak, bizim açımızdan aydınlatıcı olacaktır.

Taberî'nin önemli kaynaklarından olan Seyf b. Ömer'in hayatı hakkın-
da detaylı bilgiye sahip değiliz. Kısaca onun hakkında bildiklerimiz; Kûfe'li
olduğu, Bağdat'ta yerleşip orada meşhur olduğu ve Halife Harun Reşîd
zamanında 170/786 ve 200/815 yılları arasında vefat ettiği ile sınırlıdır.¹
Bu takdirde onu anlamak için yapabileceğimiz şey, bize ulaşan rivayetlerini,
yaşamış olduğu siyasî, sosyal ve dinî çevreyi incelemekten öte gitmeyecektir.

Seyf b. Ömer'in, Hz. Osman ve Ali dönemi olaylarını anlatırken sıkı
bir savunmacı düşünceye sahip olduğunu söylemek ve Hz. Peygamber'in
muhterem sahabesine söz söyletmemek gibi bir gayret içinde olduğunu
iddia etmek mümkündür. Hatta belki de bu gayretin bir ürünü olarak
Halife Hz. Osman'ın katli, Aişe, Talha, Zübeyr ve Hz. Ali arasındaki siyasî
çekişmeleri Ebû Zer ve Ammar b. Yâsir gibi büyük isimlerin, sonucu bü-
yük yanlışlara varan uygulamalarını kendilerinden kaynaklanan birer hata
olarak tanımlamak yerine, Hz. Peygamber döneminden itibaren yaptıkları

1 ez-Zehabî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman (848/1444), *Mizânul-İ'tidâl fi Nakdi'r-Ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî, 1382/1963, 2/255-256; İbn Hacer, Şihabuddin Ebû'l-Fazl, Ahmed b. Ali el-Askalânî (852/1448), *Tehzîbu't-Tehzîb*, Beyrut 1325/1907, 4/295; Şeşen, Ramazan, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1998, 34.

iharetler ve fitne fücurla şöret bulmuş olan Yahudilerden birisinin ürünü olarak takdim etmek ona daha sağlıklı gelmiş olmalıdır. Her ne kadar hadişçiler tarafından sevilme de² “Ashabıma sövenlere Allah lanet etsin” mealindeki hadisin, tek ravî olarak Seyf'den gelişi bu iddiamızı destekler görünmektedir.³ Söz konusu isimlerin siyasî yanlışlarının İbn Sebe faktörü ile örtülmesi kanaatimizce onun rivayetlerinin hedeflerinden birisidir.

Seyf'in hayatının büyük bir kısmını Abbasiler zamanında geçirmiş olması, rivayetlerine içinde yaşadığı ortamın siyasî bakımdan etki ettiği gibi bir düşünceyi şimdilik zorunlu kılmamaktadır. Bunun yerine içinde bulunduğu dinî ve sosyal çevreyi incelemek daha isabetli görünmektedir. Bu noktanın aydınlatılması bize onun rivayetlerinin başka bir yönünü açıklayacaktır. Yaşadığı dönem Şîa'nın oluşumu açısından çok hareketli zamana rast gelmekte ve bir çok dinî akımı içinde barındırmaktadır. Emevîlerin yıkıldığı ve Abbâsîlerin kurulduğu zaman dilimini kapsayan hicrî ikinci asırdaki bu kriz döneminde, değişik fırka isimleri ile tanımlanan Şîf gâlf unsurlar onun düşünce dünyasını etkilemiş olmalıdır.⁴ Bu oluşumların hemen hemen çoğunda ana bünyeden kopan temel İslam inancına aykırı görüşlere rastlanabilmekte, öyle ya da böyle Hz. Ali'nin adının kullanıldığı görülebilmektedir. Büyük bir ihtimalle de Seyf bunların bir çoğunu zaten bilmektedir. Bunlar arasında Muğîre b. Saîd ve çevresindeki kişilerin genelde sahabe, özelde ise Ebû Bekir ve Ömer hakkındaki görüşleri Seyf üzerinde büyük bir tesir uyandırmış olmalıdır.⁵ Tarihi süreç içinde Sahabeye sebbetme anlayışının ilk tezahürleri olarak da algılanabilecek

2 Bkz. el-İsbahâni, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. Ahmed b. İshak (430/1038), *el-Müsnedü'l-Müstahric alâ Sahîhi'l-İmâm Müslim*, thk. Muhammed Hasan İsmail eş-Şâfi, Beyrut 1996, 1/68.

3 et-Tirmizî, Muhammed b. İsa Ebû İsa (279/909), *Sünen*, thk. Ahmed Muhammed eş-Şakir ve Diğerleri, Beyrut trz. 5/697; el-Heysemî, Ali b. Ebî Bekr (807/1404), *Mecmeu'z-Zevâid*, Kahire 1407/1986, 10/21; ez-Zehabî, *Mizân*, 2/256.

4 Sebeiyye, Keysâniyye, Beyâniyye, Muğîriyye, Masûriyye, Harbiyye, Hattabiyye, Eftahiyye, İsmâiliyye, Museviyye, Nâvusiyye ve Şumeytiyye gibi fırka isimleri ile tanımlanan hareketler için bkz. en-Nevbahî, Ebû Muhammed Hasen b. Mûsa (310/922), *Firaku'sh-Şîa*, thk. Muhammed Sâdık Âli Bahri'l-Ulûm, Necef, 1355/1936, 22 vd.; el-Kummî, Sa'd b. Abdullah Ebû Halef el-Eş'arî (299-301/911-913), *Kitabu'l-Makâlât ve'l-Fırak*, thk. Muhammed Cevâd Meşkûr, Tahran 1963, 19 vd.

5 Bkz. el-Eş'arî, Ebû'l-Hasan, Ali b. İsmail (330/941), *Makâlâtü'l-İslâmiyyin ve'l-İhtilâfu'l-Musallîn*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Beyrut 1416/1995, 1/72-74; el-Bağdâdî, Abdulkahir b. Tahir b. Muhammed el-İsferâyîni et-Temîmi (429/1037), *el-Fark Beyne'l-Fırak*, thk. ve haşiye: Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 1411/1990, 240; eş-Şehristânî, Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdilkerim (548/1153), *el-Milel ve'n-Nihal*, thk. Ahmed Fehmi Muhammed, Beyrut trz. 1/181; İbn Hacer, Şihabuddin Ebû'l-Fazl, Ahmed b. Ali el-Askalânî (852/1448), *Lisânu'l-Mîzân*, Haydârâbâd, 1330/1911, 6/76.

bu düşünceler son derece tepki uyandıracak bir yapıya sahiptir. Zira Muğîre'ye göre, Muhammed, Ali b. Ebû Tâlib'in korunması emânetini, Ömer b. el-Hattâb ve Ebû Bekir'e teklif etmiş ve onlara Ali'yi bu dünyada aldatmalarını emretmiştir. Muğîre'ye göre bu durum, "Biz emâneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik..."⁶ âyetinin te'vilidir. Ona göre bu söze ihanet edilmiş olmalıdır ki; Ömer, Ebû Bekir'e "senden sonra beni teklif etmen şartıyla, sana Ali'ye karşı yardım edeceğim demiş, Ebû Bekir de kabul etmiştir. Yine ona göre ortaya çıkan bu durum Yüce Allah'ın Kur'an'da tasvir ettiği "...Şeytanın hali gibidir; çünkü şeytan insana Kâfir ol, der, insan kâfir olunca da 'ben senden berâyim' der"⁷, âyetinin tefsiridir. Böylece bu ayette sözü edilen şeytan Ömer olmakta, Ebû Bekir'le birlikte lanet edilmesi gereken kişiler olarak tavsif etmektedir.

Seyf'in yaşadığı sosyal çevre içinde, sahip olduğu görüşlerden haberdar olma ihtimalinin bulunduğu başka bir isim; Ebû Mansûr el-İclî (123/741?) ve onun taraftarlarıdır. Aynı şekilde Sahabe hakkında aşırılıklar içeren bir takım görüşlere sahip olan Ebû Mansûr'a göre cennet ve cehennem insandan ibarettir. Ona göre Cennet; Şîa'nın kendisine hizmetle mükellef olduğu zamanın imamına işaret ederken, Cehennem, Allah'ın kendisine düşmanlık gösterilmesini emrettiği kişi yani imamın düşmanı anlamına gelmektedir. Ebû Mansûr bu anlayışının uzantısı olarak dinî emirleri de aynı şekilde tevil etmiştir. Yani farzlar imamların adı, haramlar da Allah'ın kendisini desteklemeyi yasakladığı kimselerin ismi olmaktadır.⁸ Hz. Peygamber'in ashabına karşı büyük bir lanetle yaklaşan bu türden yaklaşımlar, Seyfi ciddi oranda etkilemiş olmalıdır. Bununla birlikte onun yaşadığı dönemin kültürel yapısı Emevîlerin yıkılıp yerine Abbâsîlerin geçtiği döneme tekabül ettiği için, benzerî isim ve görüşlerin yaygınlık kazanma ihtimali yüksektir.

Bu yeni dönemin yapısına örnek olmak üzere Cafer es-Sadık'ın çevresindeki ortamı zikredebiliriz. O dönemde Cafer'in ilim halkalarına birçok isim katılmış ve bunlardan birçoğu Şîa'nın oluşumuna önemli katkılarda bulunmuştur. Bu isimler arasında *Kitâbu'r-Red ale'l-Mutezile fî Emri Talha ve'z-Zübeyr* ve *Kitâbu'l-Hakemeyn* adlı kitapları ile Hişam b. el-Hakem,⁹ Ali'ye karşı savaşımları küfürle itham etmesi ile Ali b. İsmail b.

6 Ahzâb, 33/72.

7 Haşr, 59/16.

8 en-Nevbahûfî, *Fırak*, 38-39; el-Eş'arî, *Makâlât*, 1/75; eş-Şehristânî, *el-Milel*, 1/181-182; Fiğlalı, E. Ruhi, "Ebû Mansûr el-İclî", *DİA*, 10/180-181.

9 İbnu'n-Nedîm, *Ebu'l-Ferec Muhammed (385/995)*, *el-Fihrist*, thk. İbrahim Ramazan, Bey-

Mîsem et-Temmâr,¹⁰ ve *Kitâbu'l-Cemel fî Emri Tahla ve'z-Zübeyr ve Aişe* adlı eseri ile Muhammed b. Ali b. Numan el-Ahvel sayılabilir.¹¹ Söz konusu isimlerin eserleri maalesef bize kadar ulaşmamıştır. Ancak öteki görüşleri göz önünde bulundurularak eserlerinin adı ve sahip olabileceği muhteva dikkate alındığında Seyf'in bu iddialara söz konusu rivayetlerle cevap vermeye çalıştığı sonucuna ulaşılabilir. Bu isimleri Yahidîlikle ilişkilendirerek ağır bir eleştiri ile cezalandırmak istemektedir.

İçinde yaşadığı ortam ve şartları düşündüğümüzde Seyf'in niyeti sadece Hz. Ebû Bekir ve Ömer'i temize çıkarmak gibi görünmemektedir. Zaten onun rivayetleri içinde onların dönemi ile ilişkili olarak Abdullah b. Sebe'nin her hangi bir faaliyetinden söz de edilmez. Onu meslektaşlarından farklı bir tutum izlemeye ve farklı rivayetler aktarmaya yönelten sebep yukarıda saydığımız gerekçelerle birlikte özelde fitne olayları olmalıdır. Çünkü İslam toplumu ilk defa bu olaylar sırasında birbirine karşı gelmiş ve müslüman kanı başka bir müslüman tarafından akıtılmıştır. Seyf'i harekete geçiren ana unsur, yukarıda zikredilenlere ilaveten bu dönem olaylarını, tarihi geriye doğru işleterek ve Hz. Ali'nin ismini kullanarak, ona beşer üstü nitelikler izafe eden hareketler olmuştur. Söz konusu fırkalar geçmiş içinde Ali'yi haklı çıkarmak ve onu yüceltmek için, onun dışındaki her bir sahabeyi karalamakta bir beis görmemektedirler. Seyf bu türden oluşumları İbn Sebe'nin Mısır'daki konuşmaları ile ilişkilendirmiş, böylece Şiîliği erken dönem üzerinden eleştirilmiş olmaktadır. Bu durumda Seyf'in rivayetlerini bir bakıma yukarıdaki gâli olarak tanımlanan kesimlere cevap olarak anlamak gerekmektedir. Şiîlik açısından anahatar kavramlar olan Rec'at ve Vasîlik gibi anlayışları İbn Sebe'ye söylemiş olması, bu oluşumlara ciddi bir tepkisinin olduğu izlenimini vermektedir.

Taberî'nin tarihine ilk dönem olaylarını anlatırken kaynak olarak aldığı ve daha sonra gelen Sünnî tarihçilerin esas olarak kabul ettiği Abdullah b. Sebe rivayetinin oluşum gerekçeleri muhtemelen bu hususlardır. O yukarıda örneklerini verdiğimiz gerekçelerden yola çıkarak, öncelikle sahabenin siyasî konularda bir yanlışa düşmediklerini ve o dönemde olup bitenlerin bir çoğunun komple ürünü hadiseler olduğunu düşünmekte-

rut 1417/1997, 218; et-Tûsî, Ebû Cafer Muhammed b. Hasan (460/1607), *el-Fihrist*, Beyrut 1983. 175.

10 el-Hayyât, Ebû'l-Hüseyn Abdurrahim b. Muhammed b. Osman (298/910), *el-İntisâr ve'r-Red alâ İbni'r-Râvendî*, thk. E. Nasri Nadîr, Beyrut 1376/1957, 75.

11 Aynı şekilde *Kitâbu'l-İmâme* adlı bir eseri de mevcuttur. Bkz. İbn Nedim, *el-Fihrist*, 219; et-Tûsî, *el-Fihrist*, 136.

dir. Böylece hayatı boyunca çevresinde gerçekleşen bir çok Şîî karakterli oluşumun da aslında Yahudî kökenli olduğunu imâ etmektedir.

Fitne Olayları Etrafında Oluşan İbn Sebe Anlayışının Tarih Kitaplarındaki Yansımaları

Seyf b. Ömer'i incelerken görmüş olduğumuz yukarıda ele alınan şartların, onun tarih anlatıcılığına da yansımış olması elbette mümkündür. Fitne olaylarını, Abdullah b. Sebe rivayetine dayalı olarak anlatmakla, Seyf'in kendisinden sonraki tarihçilere kaynaklık ettiğine de değinmiş idik. Ancak burada üzerinde durulması gereken başka bir husus daha vardır ki o da İbn Sebe meselesini esas alan tarihçilerin bu şahsı özellikle Hz. Osman ve Ali etrafında aktif bir isim olarak takdim etmeleridir. Bununla birlikte Hz. Ali dönemi olaylarında da aynı şahsı aktif bir isim olarak göstermelerine rağmen, özellikle makâlât türü eserlerde kendisine izafe edilen fikirlere yer vermemeleridir. Bu durumda kaynaklarda yer alan İbn Sebe'yi tek bir kişilik olarak anlamamız imkansız hale gelmektedir.

Bazı kronolojik çelişkilerle birlikte Taberî ve takipçisi olan tarihçilerin Seyf'e dayanarak aktardıklarına göre, Abdullah b. Sebe, Hz. Osman döneminde müslüman olmuştur.¹² Arkasından Şam, Basra, Kûfe ve Mısır'a gitmiş ve buralarda Osman aleyhinde propağanda yapmıştır. En son Medîne'ye gelerek halifenin katline iştirak etmiş ve onun şehid edilmesini sağlamıştır.¹³ Bu süreç içerisinde Seyf'in fitne olaylarını anlatırken, Abdullah b. Sebe'nin Şîî fikirlerini yaydığı iddia ettiği tek yer Mısır'dır.¹⁴ Bunun dışında İbn Sebe'ye dinî ya da mezhebî bir görüş izafe edilmez.

-
12. Taberî'nin rivayetleri içinde Seyf, bir yandan İbn Sebe'nin, Şam'da 30/650 yılında, bir Müslüman gibi davrandığını anlatırken, 35/655 yılında yeniden, ve ilk defa Müslüman olduğunu haber vermektedir. Bkz. et-Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr (310/922), *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim, Kahire, trz. 4/283. Bütün bunlara ilaveten Nâşî el-Ekber ise, onun Hz. Ali'nin vesilesiyle Müslüman olduğunu haber vermektedir. Nâşî el-Ekber, *Mesâilu'l-İmâme (Usûlü'n-Nihal)*, Beyrut trz. 22. Geniş bilgi için bkz. Korkmaz, Sıddık, *Tarihin Tahriî İbn Sebe Meselesi*, Ankara 2005, 24 vd.
13. Seyf b. Ömer (180-200/796-815), *el-Fitne ve Vak'atu'l-Cemel*, der. ve tsf; Ahmed Râtib Armûş, Beyrut 1986/1406, 11, 34 vd: et-Taberî, *Târîh*, 4/340 vd; İbnu'l-Esîr, Ebû'l-Hasen Ali b. Ebî'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdi'l-Kerim (630/1233), el-Cezerî, *el-Kâmil fi'l-Târîh*, thk. Ebû'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî, Beyrut 1407/1987, 3/27-28 vd.; İbn Kesîr, Ebû'l-Fida İsmail b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî ed-Dimeşkî (774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye fi'l-Tarih*, Mısır trz. 3/46, 47 vd.
14. Seyf'e göre İbn Sebe Mısır'da şöyle demiştir: "İnsanlar İsa'nın döneceğine inanıyorlar da Muhammed'in döneceğine inanmıyorlar. Halbuki Muhammed geri dönmeye (rec'at) İsa'dan daha çok hak sahibidir... Bin tane peygamber ve her peygamberin bir "vasîsi" vardır. Ali de Muhammed'in "vasîsi"dir." "Osman hilafeti haksız olarak ele geçirmiştir. Bu ise Rasu-

İbn Sebe'nin Mısır'daki faaliyetleri ile ilgili rivayette anlatılan vasîlik ve rec'at gibi kavramlar ise Şîlik açısından son derece önemli hususlardır. Daha sonra makâlât türü eserlerdeki İbn Sebe'nin, sürekli olarak rec'atinden söz edeceği kişi Hz. Ali iken, Mısır'da rec'atinden söz ettiği kişinin Hz. Muhammed olduğu da hatırlanmalıdır. Üstelik bu fikirler Şîa'nın teşekkülü sürecinde hicrî birinci asrın sonlarına doğru teşekkül etmiş anlayışlardır. Yani Muhammed b. el-Hanefiyye'nin 82/701 yılındaki ölümünden sonra kitlelere mal olmuştur denilebilir.¹⁵ Seyf'in en büyük yanılıgısı bu anlayışları, kendi rivayetinde anlattığı gibi Hz. Osman dönemi ile ilişkilendiriyor olmasıdır. Mısır'daki faaliyetleri ile ilgili verilen bu rivayetin dışında, İbn Sebe'nin başka bir gâflî düşüncesine rastlamamaktayız. Bunun yerine daha çok siyasi olaylarda yer alan bir İbn Sebe karakteri ile karşılaşmaktayız. Oysa bu durum son derece önemlidir ve üzerinde durulması gerekmektedir. Çalışmamızın ilerleyen sayfalarında örnekleri de verilecek olan, kaynaklardaki İbn Sebe'ye zafte edilen görüşlerin dile getirileceği en uygun yer Mısır iken, tarih kitapları bu konuda suskun kalmaktadır.

Seyf'in İbn Sebe rivayetini Hz. Ali dönemi ile ilişkilendirmesine gerekçe olarak, Cemel Savaşındaki iki gurup arasındaki çatışmayı gösterdiği bilinmektedir. Müslümanların tarihinde ilk defa iki kesimi birbirleri ile savaştırmak istemeyen Seyf ve takipçisi olan tarihçilere göre, aslında yapılmak istenen bir anlaşma vardı. Buna rağmen bir çatışma gerçekleşti. Rivayetleri içinde söz konusu uzlaşmanın neden gerçekleşmediğini detaylı olarak anlatan tek râvî Seyf'tir. Seyfe göre Ali'nin safları içinde bulunan İbn Sebe ve taraftarları için, bu anlaşmanın yapılması, Hz. Osman'ın katline iştiraklerinden dolayı, ya asılmaları ya da cezalandırılmaları anlamına gelmekteydi. Yani anlaşma yapılacak olursa, kaybedecek olan, İbn Sebe ve taraftarları olacaktı. Bu sebeple onlar savaşı başlatmak için gizlice anlaşmayı bozmak üzere harekete geçmişlerdi.¹⁶ Böylece İbn Se-

lullah'ın vasiyetine aykırıdır. Öyleyse ey insanlar kalkın ve harekete geçin, emirlerinize ta'ncedin!" Bkz. Seyf, *el-Fitne*, 48-50; et-Taberî, *Târîh*, 4/340-341.

15 Bkz. en-Nevbahtî, *Furak*, 23, 29, 34; el-Kummî, 32-33; el-Malaîf, Ebû'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed b. Abdurrahman, *et-Tenbîh ve'r-Red, Alâ Ehli'l-Ehvâ ve'l-Bida'*, thk. Muhammed Zahid b. el-Hasen el-Kevserî, Bağdâd 1388/1968, 19; el-Bağdâdî, *Farklar*, 31-32; krş. Friedlander, Israel, "Abdallah b. Saşa, der Begründer der Si'a, und sein Jüdischer Ursprung, I-II", *Zeitschrift für Assriologie*, 24, Strassburg, 1326/1909, 1327/1910, 2, 14-15; Watt, W. Montgomery, "İlk Dönemde Hilafet", trc. A. Bülent Ünal, *İslam Mezheplerine Dair Bazı Kavramlar*, İzmir 1417/1997, 54.

16 Halife seçilmesi sırasında kullanılan isyancılar anlamındaki Sebeiyye tanımlamasını tasnif dışı tutuyoruz. Bkz. Seyf, *el-Fitne*, 96-97; et-Taberî, *Târîh*, 4/436 437 vd.; Ella Landau-Tasserion, "Sayf Ibn 'Umar in Medieval and Modern Scholarship", *Der Islam*, 67/1410/1990, 2.

be'nin taraftarları iki tarafı birbirine tutuşturmuş ve kimse farkına varmadan savaşın başlamasına sebep olmuşlardı.¹⁷ Halk tarafından yapılmış bir seçimle iş başına gelmiş olan Hz. Ali'nin, kendisine karşı yapılan isyanı, bastırma girişimi olarak kabul edilebilecek olan Cemel Savaşı ile ilgili Seyf'in bu rivayetleri, savunmacı bir zihniyetin ürünleri olarak kabul edilmelidir. Aynı şekilde makâlât kitaplarında Hz. Ali hakkında söylemedik söz bırakmayan ve onun peygamberliğinden, ilahlığına varıncaya kadar bir çok görüş dile getiren İbn Sebe'ye, tarihî olayların seyri içinde bir daha rastlamıyor olmamız, tarihçilerin artık bu şahısla işleri bittiğinde onu bir kenara bıraktıkları izlenimini vermektedir.

Seyf'in İbn Sebe rivayeti açısından konuşması gereken yerlerden birisi de Ali ile Muâviye arasındaki mücadeledir. Aslında Sıffin Muâviye'nin, Ali'ye karşı yaptırdığı yüzük hilesi gibi oyunlarını düşündüğümüzde Cemel'den daha müsait bir ortama sahiptir.¹⁸ Ancak Seyf'in rivayetlerinin bu dönem olaylarını ele almaması ya da Muâviye'nin sergilediği siyasî icraatları, bu isimle örtülmeye değer görülmemiş olabilir. Bununla birlikte Ali-Muaviye ilişkisi çalışmamızın sınırları içinde yer almamaktadır.

Tarihî kaynakların Abdullah b. Sebe rivayetine bakış açısını göz önüne aldığımızda, daha çok siyasî bir aktör çerçevesi çizdiklerini görürüz. Ayrıca Sebe'ye gibi bir fırkanın lideri olan İbn Sebe'nin, gâli fikirlerden bir çoğuna sahip olmayan kişilik olarak takdim edildiğini söyleyebiliriz. Hz. Osman gibi bir devlet başkanını düzenledikleri suikast sonucu öldürüp, yerine de zaten istedikleri bir isim olan Hz. Ali'yi getiren bu fırkanın, gulât, yani aşırılık olarak kabul edilen fikirlerine tarih kitaplarının yer vermemesi son derece ilgi çekicidir. Ayrıca tarih kitaplarındaki İbn Sebe ile aşağıda örneklerini verecek olduğumuz makâlât türü eserlerdeki İbn Sebe'nin ilişkisini kurmak oldukça zordur.

17 Seyf, *el-Fitne*, 48-50; et-Taberî, *Târîh*, 4/340-341, 494 vd.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/126 vd.
18 Bkz. Seyf, *el-Fitne*, 48-50; et-Taberî, *Târîh*, 4/340-341 vd. Tarih yazarları içinde dönemin olaylarını anlatırken farklı bir tutum izleyen Makrîzî'yi görürüz. Ancak o da Abdullah b. Sebe'yi farklı isimlerle ele almakta ve tek bir şahıs olarak algılamamıza izin vermemektedir. Yazar Mısır'daki fırka ve mezhep hareketlerinden söz ederken Hz. Osman'ın öldürülmesindeki Abdullâh b. Sebe'nin rolüne Şîa'nın ilk kurucusu sıfatıyla yer verir. Seyf'in, Taberî'deki rivayetine dayanarak Hz. Osman'ın öldürülüş sürecini anlatır. Makrîzî Seyf'in rivayetini aktarıırken İbn Sebe'nin Şam'a olan yolculuğuna yer vermez. Yine Ali'nin Rec'at'ı ile ilgili rivayetleri de aktarmaz. Bkz. el-Makrîzî, Takıyyuddin Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ali (845/1441), *Kitâbu'l-Mevâiz ve'l-İtibâr bi Zikri'l-Hutâti ve'l-Âsâr*, Kahire trz. 4/146-147.

Makâlât Türü Eserlerdeki İbn Sebe'nin Gâîf Oluşumlarla Birlikte Hz. Ali ile İlişkilendirilmesi

İbn Sebe'nin makâlât türü eserlerde genellikle Şîa ile ilişkilendirilmesinde Hz. Ali'nin özel bir yeri bulunmaktadır. Ali'nin Şîa ve onun alt kolları gibi mezhepler tarafından, ayrıcalıklı hatta bazen insan üstü özelliklere sahip birisi gibi takdim edilmesi, onun adı etrafındaki asılsız iddiaların çoğalmasına yol açmıştır. Bu türlü fırkaların Hz. Ali ve onun neslini bir şekilde bayraklaştırılmaları, daha sonra oluşan mezheplere, kendilerine özgü bir Ali miti yaratma ortamı doğurmuştur.¹⁹ Bu ortamın ürünü olan anlayışların, teşekülü esnasında ortaya çıkan bütün Şîî fikir ve fırkaların kaynağı olarak gösterilen İbn Sebe anlayışı ile birlikte, makâlât yazarları tarafından benimsendiğini söyleyebiliriz. Bu arada tarih kitaplarındaki Seyf kaynaklı anlatılan rivayetlere artık makâlât türü eserlerde pek rastlanmadığını hatırlamak gerekmektedir.

Tarih kitaplarında yer almayıp da makâlât yazarlarının aktardıkları rivayetlere göre İbn Sebe, daha çok Hz. Ali hakkında konuşmuştur. Bazen bu yazarların anlattıkları birbirleri ile örtüşebilmektedir. Ancak çoğunlukla birbirinden farklı tasvirler ortaya çıkmaktadır. Oysaki durum Ali etrafında böyle bir ismin varlığı ve Ali'nin ona gösterdiği tepkilerden öte, İbn Sebe hakkında yeni ve farklı rivayetler ekleyen yazarların kendi dönemlerindeki istenmeyen ve beğenilmeyen aşırı Şîî guruplara bu isim aracılığı ile duydukları bir tepkiden ibarettir.²⁰ Bu yazarların anlattıkları ve

19 Söz konusu oluşumlar böylelikle hem Hz. Peygamber'in bırakmış olduğu sünnete uyma yükümlülüğünden kurtulmuşlar hem de kendi aşırılıklarını savunmak için bir sığmağa sahip olmuşlardır. Aynı şekilde "Ali ya da Ehl-i Beyt muhalifi" suçlamasıyla, büyük bir sahabe çoğunluğunu dışlamışlar, bu vesile ile de İslam'ın erken dönemindeki örnek sayılabilecek uygulamalarının sorumluluğundan uzaklaşmışlardır denilebilir.

20 Sonraki kaynakların bir çoğunda nakdedilecek olan Medâin merkezli Ali'nin ölmeyeceği haberini Abdullah b. Sebe ya da Abdullah b. Harb ile ilişkili olarak ilk önce Câhız'ın (255/868) anlattığını görmekteyiz. Câhız'ın rivayetleri içinde İbn Sebe'nin Seyf'in anlattığı olduğu Mısır'daki görüşlerle İbn Harb'in fikirleri birbirine benzemektedir. Aynı şekilde Makâlât türü eserlerdeki bilgilerin kısmî benzerlerini İbn Sa'd'ın (230/844) kayıtlarında da görmek mümkündür. Bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, thk. İhsan Abbas, Beyrut 1388-1968 3/39, 7/512.; el-Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr (255/868), *el-Beyân ve't-Tebyîn*, Kahire 1948/1367 3/81. Bir zamanlar Kısra'nın oturduğu, Bağdat yakınlarındaki önemli bir şehir olan Medâin için bkz. Feyrûzâbâdî, Muhammed b. Yakub (817/1415), *Kâmûsu'l-Muhîd*, thk.?, yer ?, trz. 1/1592; Dietrich, A. "Medâin", *İA*, 7/448 vd. İbn Harb b. Amr el-Kindî'de Ulûhiyet izafesi ve Tenasüh görüşü varken, Seyf'in rivayetlerindeki İbn Sebe'de sadece Rec'at, Vasîlik ve sadece siyasî anlamda Sahabe'ye ta'n vardır. Bkz. Seyf, *el-Fitne*, 48-50; el-Kummî, *el-Makâlât*, 21; et-Taberî, *Târîh*, 4/340-341. Bununla birlikte Câhız'ın eserinin bir makâlât kitabı olmadığını İbn Sebe ile İbn Harb'in da aynı kişiler olmadığını belirtmemiz gerekmektedir.

tarihî seyir içerisinde kronolojik olarak çeşitlenerek çoğalan İbn Sebe tasvirleri genellikle aşağıdaki gibidir.

Abdullah b. Sebe ve çevresindekiler Ali'nin ilahları olduğunu iddia etmişler Ali de onları; *Ben çirkin bir iş gördüğümde, Ateşi yakar ve Kanber'i*²¹ çağırırım diyerek yakmış veya sürgüne göndermiştir.²²

İbn Sebe, Râfîzîlikle ilişkilendirilerek, eldeki mevcut Kur'ân'ın Ali'de olan başka bir Kur'ân'dan dokuzda biri oranında eksik olduğunu iddia etmiştir. Aynı şekilde o, Ali'nin ölüm haberini getiren birine: "*Vallahi onun beynini yetmiş bohça içinde de getirseniz öldüğünü kabul etmeyiz. Çünkü biz onun Arapları asası ile gütmedikçe ölmeyeceğini biliriz*" diye cevap vermiş ve onun öldüğüne inanmamıştır.²³

İbn Sebe'nin ashâbı, Hz. Ali'nin ölümünden sonra, İmâmet'e bir farz olarak inanmışlardır.²⁴ Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Sahabe hakkındaki ilk "teberrî" fikrini ileri sürmüş ve takiyye'nin ne caiz ne de helal olduğuna inanmışlardır.²⁵ İbn Sebe Ali'nin çevresinde bulunan öylesine müfrit bir gâlfidir ki Ali onu öldürmek istemiş ancak çevresindekiler buna izin vermemiştir.²⁶

İbn Sebe Hz. Ali'ye arkadaş olmuş ve onun Hz. Peygamber'in vasîsi olduğunu iddia etmiştir. Ali'nin imâmetinin farziyeti konusuna ilaveten berâet fikrini ortaya atarak, düşmanlarının kafir olduğunu iddia etmiştir.²⁷

21 Ali'nin kölesi olarak bilinen Kanber hakkında bilgimiz sınırlıdır. Bkz. el-Ya'kûbî, Ahmed b. Ebi Yakub b. Cafer b. Vehb (292/905), *Târîhu'l-Ya'kûbî*, Beyrut trz. 2/214. İbn Hacer, şeceresi hakkında söylenenlerin meçhul olduğunu ve her hangi bir hadisinin olmadığını söyler. Hakkında şöyle bir rivayet aktarır: "Osman b. Vâkid der ki; Abdullah b. Ebi Süfyan b. el-Hâris'le oturuyordum, Kanber geldi ve selam verdi. O da onun selamını almadı. Amca oğlunun kölesi hakkında böyle mi yapıyorsun? dedim. O da "Bu Kûfe'ye geldi ve Osman'ı kınadı. Oysa ben Ali'nin "Osman'la cennette karşı karşıya kardeş olarak oturmayı ümit ediyorum" dediğini duyduğum dedi." Bkz. *Lisânu'l-Mizân*, 4/475. İbn Hâcer'in aktardığı bu rivayetin de Ali ile Osman'ı barıştırma girişimi olduğu izlenimi uyandırdığını söyleyebiliriz.

22 el-Cüzcânî, İshak İbrahim b. Yakûb (259/872), *Ahvâlu'r-Ricâl*, thk. es-Seyyid Subhî el-Bedrî es-Samarrâî, Beyrut 1405/1985, 37-38; İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (276/889), *el-Maârif*, thk. Servet Ukkâşe, Kahire, trz. 622.

23 Nâşî el-Ekber, *Mesâilü'l-İmâme*, 22-23; Friedlaender, Israel, "The Heterodoxies of the Shiites in the Presentation of Ibn Hazm", *JAOS*, New York City 1908, 29/43.

24 Burada İbn Sebe, Abdullah b. Vehb er-Râsîbî el-Hemdânî olarak tanımlanmıştır. Bkz. en-Nevbahî, *Fıraku's-Şia*, 22-23; el-Kummî, *Makâlât*, 21.

25 Mesela İsmâîlî yazar Ebû Hâtîm er-Râzî'de benzer bilgileri tekrar etmiş durumdadır Bkz. Ahmed b. Hamdân (324/925), *Kitâbu'z-Zîne fî Kelimâti'l-İslâmiyyeti'l-Arabiyye*, thk. Abdullâh Sellûm es-Sâmarrâî, *el-Guluv ve'l-Fıraku'l-Gâliye* içinde, trz. 305-306. Sahabe hakkındaki görüşleri için krş. İbn Hâcer, *Lisânu'l-Mizân*, 3/289-290.

26 el-Kummî, *Makâlât*, 20.

27 Bkz. el-Kummî, *Makâlât*, 21 Nevbahî-el-Kummî, *Fırak*, 33.

İbn Sebe'nin taraftarlarına göre; Ali bulutlardadır, gök gürlütüsü onun sesi, şimşek ise kırbacıdır. Bu fikirleri ile o, başka fırkalara da kaynaklık etmiş,²⁸ ilk defa Vakf ve Gulüb'den söz etmiştir.²⁹ Söz konusu olan bulut meselesi, Ali'ye ait olan ve Hz. Peygamber tarafından "bulut" diye isimlendirilen bir sarıdır ve İbn Sebe'nin ashabı bunu kendi istekleri doğrultusunda tevil etmişlerdir.³⁰

Abdullah b. Sebe ve ashabı gâliye'nin on dördüncü fırkasına mensuptur.³¹ Ali'nin ölmediğine Kıyâmet gününden önce dünyaya döneceğine ve zulümle dolduğu gibi yeryüzünü adaletle dolduracağına inanmıştır.³²

Abdullah b. Sebe, Ali'nin Allah olduğunu kendisinin de onun peygamberi olduğunu iddia etmiştir. Onun bu iddiasına karşılık Ali onu çağırılmış, tevbeyle davet etmiş, o kabul etmemiş, onu üç gün hapsedikten sonra yaktırıştır veya lanet etmiştir.³³

İbn Sebe'nin ashabı ile ilişkili haberlerde, Hz. Ali Basralılar'la yaptığı savaştan sonra yanına gelen, ez-Zut'lulardan³⁴ yetmiş kişiyle kendi dille-

28 el-Kummî, *el-Makâlât*, 28. Ali'nin bulutlarda olduğu rivayeti daha sonra "Şehâbiyye" adlı bir fırkanın görüşleri olarak da nakledilecektir. Bkz. Neşvânü'l-Hımyerî, Ebû Saîd Neşvân b. Saîd (573/1178), *el-Hûru'l-'İyn*, thk. Kemal Mustafa, Mısır, 1367/1948, 154-155. Bkz. Fiğlalı, Bağdâdî'nin *Mezhepler Arasındaki Farklar*'ına yazdığı, "Önsöz", xxı; Neşvânü'l-Hımyerî, *Hûru'l-'İyn*, 154, 155. Krş. el-Bagdâdî, *el-Fark*, 223-235. Seyyid Hımyerî ve diğer sonraki dönem şiihlerinin de bu fırkaya dahil edilerek vedildiği bilgiler için Bkz. el-Yemenî, Ebû Muhammed (6/12. asır), *Akâidu's-Selâse ve's-Seb'îne Furka*, thk. Muhammed b. Abdullah Zerebân el-Ğâmîdî, Medîne, 1422/2001, 1/472-476.

29 el-Kummî, *Makâlât*, 20.

30 Krş. el-Askerî, *es-Seyyid Murtaza, Abdullah b. Sebe ve Esâtîru Uhrâ*, yer?, 1992; *Abdullah b. Sebe ve Diğer Efsânehâi Târîhî*, Farsça'ya trc. Ahmed Fehrî Zencânî, Muhammed Sâdık Neccefi, Hâşim Herîsî, Tahran 1365/1945. 2/323 vd.

31 el-Eş'arî, *Makâlât*, 1/86-88.

32 el-Eş'arî Rec'at iddiası ile birlikte Seyyid Hımyerî'nin *Hesap gününden önce insanların dünyaya döneceği güne..* mealindeki şiirini aktararak İbn Sebe ile Hımyerî arasında bir bağ kurmaktadır. Hımyerî (173/789-790) ile Ali zamanında yaşamış olması gereken Abdullah b. Sebe'nin ilişkisinin bulunması mümkün değildir. Bkz. *Makâlât*, 1/86-88. Öte yandan Mâturîdî'ye izafe edilen *Makâlât* adlı bir eserde Abdullah b. Sebe ile ilgili doğrudan bir bilgi bulunmamaktadır. Sadece "es-Sebbâbiyye" olarak Mürcie'nin alt guruplarından birisinden söz edilir. Bkz. el-Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud (333/944), *Kitâbu'l-Makâlât* (?), Kâhire Üniversitesi Kütüphanesi, Yazmalar Bölümü, No: 19495,v; 8a. Krş. en-Neseî, Ebû Mutî' Mekhûl b. Fazl (318/930), *Kitâbu'r-Red ale'l-Bida'*, thk. Marie Bernand, *Annales Islamogiques*, 16 (1980), 115; Korkmaz, Sıddık, "İmam Ebû Mansûr el-Mâturîdî'nin Hayatı ve Eserleri", *Dinî Araştırmalar*; Ankara 2001, 4/10, 109-110; Emin, Şerif Yahya, *Mu'cemu'l-Fırakı'l-İslâmiyye*, Beyrut 1406/1986, 131.

33 Şii kanat içinde bazı farklı tanımlamalar açısından Keşşî'yi (340/951 civarı) zikredebiliriz. Onun anlattıkları da bir bakıma Kummî'nin anlattıklarının da özeti durumundadır. O sadece söz konusu rivayetlere muhtemelen çoğunluğu sonradan oluşturulmuş olan isnad zincirleri eklemiştir. Bkz. Muhammed b. Amr, *Ricâtu Keşşî*, Meşhed 1348/1929, 107.

34 Kaynaklarda ez-Zut, Hind bölgesinde bir yer olarak tanıtılmaktadır. Bkz. el-Ferâhidî, Ebû

ri ile konuşmuştur. Gelenler Ali'ye selam vermişler ve onunla sohbet etmişlerdir. ez-Zut'lular'ın diliyle Ali de onlara cevap vermiş ve kendisinin onların iddia ettiği gibi beşer üstü bir varlık olmadığını söylemiştir. Onları tevbeğe çağırmış, ama onlar kabul etmemiştir. Daha sonra Ali onlara kızmış, kuyular kazdırmış ve onları kuyulara hapsedirmiştir. Sonra kuyuların üzerini kapattırılmış, ateş yaktırmış ve onlarda yanan ateşin dumanıyla ölmüşlerdir.³⁵

İbn Sebe ve ashabi, gulât'ın birinci fırkası olarak, on beş fırkaya dahil olan Râfıza'nın ve Şîa'nın ilk kurucusudur.³⁶ Ona göre Ali nübüvvette Hz. Peygamberle ortaktır. Hz. Peygamber ölünce Ali nübüvveti vâris olmuş, kendisine vahiy gelen nebî durumuna gelmiş ve Cebrail ona risaleti getirmiştir.³⁷

Ali'nin ölüm haberinin Medâin'e ulaşması üzerine İbn Sebe'nin ashabından bazıları bunu kabul etmemişlerdir. Ali'nin ölmüş olabileceğini kabul etmeyenlerin bu görüşleri; *Öyleyse malını niye taksim ettik ve hanımlarını niye evlendirdik?*, şeklindeki cümlelerle eleştirilmiştir. Bundan sonra İbn Sebe'nin ashabi dört guruba ayrılmış,³⁸ bu fırklar bedâ, rec'at ve Ali'nin Kadîm olduğu görüşlerini savunmuşlardır.³⁹

İbn Sebe, Hz. Ali'nin namazdan sonra dua ederken "ellerin göğe doğru tutulması gerektiği tavsiyesine", *Ey Müminlerin Emîri, Allah her yerde değil mi?*, diyerek cevap vermiştir. Hz. Ali de onun bu sorusuna Kur'ân'da

Abdurrahman el-Halil b. Ahmed (170/786), *Kitâbu'l-Ayn*, thk. Mehdî el-Mahzûmî, İbrahim es-Samarrâfî, yer ?, trz. 7/347; Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdullah Şihabüddin Yakut b. Abdullah (626/1229), *Mucemu'l-Büldân*, nşr. Dâru'l-Fikr, Beyrut trz. 4/178, 5/279; er-Râzî, Muhammed b. Ebî Bekir b. Abdilkâdir (666/1268), *Muhtârû's-Sihâh*, thk. Mahmud Hâtur, Beyrut 1415/1995, 280.

35 el-Keşî, *Ricâl*, 109. Oysa Ali'nin arapçadan başka bir dil bildiğine dair herhangi bir rivayet yoktur. Bu türden fikirdeki insanları yakuttığı veya dumanla boğdurduğu iddiaları ise Hz. Ali ile ilişkilendirilemeyecek türden ithamlardır.

36 el-Malatî, *et-Tenbîh*, 18-19, 156. Böylece râfıza ve Şîa, gulâtan doğmuş olmaktadır.

37 el-Malatî, *et-Tenbîh*, 158. Hicri dördüncü asırdaki bazı Şîi fırkaların Ali hakkındaki iddialarının bir resmi olarak kabul edilebilecek bu tür iddialar aynı şekilde tarih kitaplarındaki Ali kişiliği ile uyummadığı gibi İbn Sebe üzerinden onunla ilişkilendirilmeye çalışılan fikirler daha çok Nusayrîliğin fikirlerine benzemektedir.

38 el-Malatî, *et-Tenbîh*, 18-19. Bu rivayetlerin kaynağı için bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/512.

39 Malatî bu fırkalar hakkında şunları söyler: "Bu fırkaların hepsi "bedâ" fikrine inanırlar. Hakkında konuşmak istemediğim bedâ fikri ise Allah'ın sözünden vaz geçmesidir. Bunların hepsi küfür ve cehl hizbidir. Ali ve Muhammed'in ölümünü ikrar etmedikçe "Kebire" işledikleri belirtilmelidir. Çünkü söylediklerinin delili yoktur. Ali'nin "İlâh-ı Kadîm" olduğu şeklindeki görüşlerine gelince, Hristiyanlarla aynı görüştedirler. Hristiyanlardan Nastûrîler'in görüşlerini keyfiyet ve cisim sahibi olanın ilah olamayacağı şeklindeki açıklamamızla çürütmüştük. Rec'at hakkındaki görüşleri de böyledir..." Bkz. *et-Tenbîh*, 19.

hem rızkın hem de azabın göklerde olduğuna dair ayetler bulunduğunu delil göstererek karşılık vermiştir.⁴⁰ İbn Sebe'nin soyundan gelen birisi, Mufavvîda'ya mensup olmuştur.⁴¹

Abdullah b. Sebe ile Abdullah b. Sevdâ ayrı ayrı kişilerdir.⁴² İbnu's-Sevdâ, İbn Sebe'nin bir taraftarı, aslen Hîre'li bir Yahudî ve Kûfeliler arasında itibar kazanmak için Müslüman gibi görünmüş birisidir. Tevrat'daki "her Nebî'nin bir vasîsi vardır görüşünü Ali'ye tatbik etmiştir. Ona göre Hz. Muhammed, Nebîlerin en hayırlısı, Ali de vasîlerin en hayırlısıdır. Bu sözleri duyan Ali ve taraftarları, ona değer vermişler ancak Ali, onun kendisi hakkındaki aşırılık içeren görüşlerini duyunca, onu öldürmek istemiştir. İbn Abbas ise, Şamlılara savaşaacağı ve taraftarları arasında bölünme olabileceği gerekçesiyle Ali'yi bu düşüncesinden vaz geçirmiştir. Ali de hem İbn Sebe'yi hem de İbnu's-Sevdâ'yı Medâin'e sürmüştür. İbnu's-Sevdâ, Kûfe Mescidi'nde iki kaynak fıskıracağını, bunların birinden bal, diğerinden yağ akacağını ve Ali'nin taraftarlarının bu iki kaynaktan doyaya besleneceğini iddia etmiştir.⁴³

İbn Sebe Allah'tan başkasına ilahlık izafe ederek tenasüh inancına sahip olmuştur.⁴⁴ İbn Sebe'nin taraftarlarına göre Ali'nin ilah olduğu dü-

40 Zariyât, 51/22. Bkz. el-Kummî, Şeyh Sadûk, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali b. Hüseyin İbn Bâbeveyh (381/991), *el-Hisâl*, Kum 1403/1982, 2/628-629; el-Harrânî, el-Hasan b. Şube (IV/X Asır), *Tuhefu'l-Ukûl*, Kum 1404/1983, 68.

41 Bkz. el-Kummî, Şeyh Sadûk, Ebû Cafer Muhammed b. Ali İbn Bâbeveyh (381/991), *Risale-tü'l-İtikâdâtü'l-İmâmiyye (Şif İmâmiyye'nin İnanç Esasları)*, trc. Ethem Ruhi Fiğlalı, Ankara 1398/1978, 119. Krş. el-Meclisî, Muhammad Bâkir (1110/1698), *Bihâru'l-Envâr*, Beyrut 1404/1698, 25/343.

42 el-Bağdâdî, *el-Fark*, 225.

43 el-Bağdâdî'ye göre Abdullah b. Sebe ve fırkası sahip olduğu görüşleri ile neredeyse İslam dışı bütün fikir ve fırkaların kaynağıdır. Şia'yı eleştirmek için râfıza kavramını seçen Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Fırak* adlı eserinde Hz. Ali dönemi ile ilişkili olarak bütün aşırı fırkaları Hz. Ali ve onun çevresindeki Abdullah b. Sebe ile ilişkilendirerek kendisinden önceki kaynaklarda bulunan rivayetleri tekrar eder. el-Bağdâdî bu fırkaları şöyle sıralar: Beyâniyye (Beyân b. Sem'an el-İclî (119/737), Muğiriyye (Muğire b. Sa'id el-İclî 126/743), Mansûriyye (Ebû Mansûr el-İclî 123/741), Hattâbiyye (Ebû'l-Hattâb el-Esedî 145/147-762/764), Abdullah b. Muâviye b. Abdullah b. Cafer'in ilahlığına inananlar, Hululîyye, Hulmâniyye (Ebû Hulmân ed-Dimeşkî), Mukannaiyye, 'Azâfira (Bağdad'da öldürülen İbnu Ebi'l-Azâfir'in ilahlığına inanalar), Hişâmiyye (Hişâm b. el-Hakem er-Rafizî), Hişâmiyye (Hişâm b. Sâlim el-Cevâlikî), Yunûsiyye (Yunus b. Abdirrahman el-Kummî), Müşebbihe (Dâvûd el-Cevâribî), İbrâhimiyye (İbrâhim b. Yahya el-Eslemî 184/800), Hâbitiyye (Ahmet b. Hâbit/Hâit) ve Kerrâmiyye. Bkz. *el-Fark*, 233-235. İsferyânî ise selefi olan Bağdâdî'yi neredeyse aynen tekrar ettiği için, bu konudaki rivayetlere fazla bir şey eklememiştir. Bkz. Ebu'l-Muzaffer, Tâhir b. Muhammed (471/1078), *et-Tabstir fi'd-Dîn ve Temyizu'l-Fırkatî'n-Nâciye ani'l-Fırakî'l-Hâlikîn*, thk. Yusuf el-Hût, Beyrut 1403/1983, 123-124.

44 İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed (456/1063), *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal*, thk. Muhammed İbrahim Nasî, Abdurrahman Umeyra, Beyrut-Lübnan 1395/1975, 1/165, 5/36.

şüncesi Sahabe zamanında dahi bilinmektedir. Mesela Hz. Ömer, birisinin gözü çıkarılınca bu olaydan haberdar olmuş ve; *Allah'ın haremindedir göz çıkararak Allah'ın eli hakkında ne diyebilirim ki!*, demiştir.⁴⁵ Yani Haremde göz çıkararak Hz. Ali olmakta Hz. Ömer ise "Allah'ın eli" demekle Ali'yi kastetmektedir. Yani Hz. Ali'ye Hz. Ömer'in ağzından ilk defa "Uluhiyet" izafe edilmiş olmaktadır.⁴⁶

Hız. Ali, Medâin'den dönerken konakladığı yerde bir kafatası ile konuşmuş çevresindekiler de bu olaya şahit olmuşlardır. Bu olay üzerine Abdullah b. Sebe ve ashabı Ali'nin, ölüleri diriltir bir rab olduğunu iddia etmiş, Ali ise kendisinin rab olduğunu iddia edenleri önce tevbeye çağırmış, kabul etmeyenlerden bir kısmını yakmış, diğer bir kısmını da bağışlamıştır.⁴⁷

Hız. Ali Ramazan ayında İbn Sebe ve taraftarlarına oruç yerken rastlamış, onlara bunun sebebini sormuş, onlar da ona; "Sen Sensin" diye cevap vermişlerdir. Ali onların kendisini İlah olarak gördüklerini anlamış, onları yeniden İslam'a dönmeye çağırmış, görüşlerinden dönmeyince de onları yakmıştır. Aralarından İbn Sebe'yi ise Küfe'de kalmaması şartıyla bağışlamış ve Medâin'e sürmüştür.⁴⁸ Bu arada Abdullah b. Sabra el-Hemedânî ve Abdullah b. Amr b. Harb el-Kindî gibi isimler Medâin'deki Abdullah b. Sebe'nin taraftarlarıdır. İbn Sebe Yahudî ya da Hıristiyan neslinden gelmektedir.⁴⁹

Abdullah b. Sebe ve ashabı Cafer Sâdık'ın (148/765) akıl ve şeriata dayalı bilgilerinin hepsini bildiğine inanmışlar ve sebebini bilmeden her konuda Cafer'i taklit etmişlerdir.⁵⁰

45 eş-Şehristânî, *el-Milel*, 1/176-177. Krş. el-Askerî, *Sebe*, 2/231.

46 Zaten onun bu rivayetleri her ne kadar klasik kaynaklar içindeki yerini korusa da, son dönem Şii araştırmacılar tarafından da eleştirilmektedir. Bkz. el-Askerî, *Sebe*, 2/186 vd.

47 Bkz. el-Kummî, Şâzân b. Cibril (600/1203 civarı), *el-Fedâil*, Kum 1363/1943, 71-72. Krş. el-Meclisî, *Bihâr*, 4/213-215; et-Tabersî, Muhammed b. Takıyyuddin Nûrî (1319/1901), *Müstedreku'l-Vesâil*, ıyız. trz. 18/168. Bununla birlikte Fahreddin er-Râzî (606/1209), Seksekî (682/1283), Seksekî ile yakın dönemlerde yaşadığı tahmin edilen el-İrâkî ve ez-Zehabî (748/1347)'nin anlatıklarında da Abdullah b. Sebe sürekli Hız. Ali'nin çevresinde gâlib fikirler sahip birisidir. Bkz. er-Râzî, Fahreddin Muhammed b. Ömer (606/1209), *İtikâdâtü Firaki'l-Müslimîn ve'l-Müşrikin*, thk. Muhammed el-Mutasumbillah el-Bağdâdî, Beyrut 1407/1986, 71; es-Seksekî, Ebû'l-Fadl Abbas b. Mansûr et-Terîmî (682/1283), *el-Burhân*, fî Ma'rifeti Akâidi Ehli'l-Edyân, thk. Bessâm Ali Selâme el-Amûş, Ürdün, 1407/1988, 85; el-İrâkî, Ebû Muhammed Osman b. Abdullah b. el-Hasen el-İrâkî (H. 6. Asır sonrası), *el-Fıraku'l-Müfterika beyne ehli'z-Zeyg ve'z-Zandaka*, nşr. Yaşar Kutluay, Ankara 1380/1961, 40-41; ez-Zehabî, *Mîzanu'l-İtidâl*, 4/105.

48 İbn Ebî'l-Hadîd, Abdulhamid b. Hibetullah b. Muhammed b. el-Hüseyn (655/1257), *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhim, Beyrut 1407/1987, 5/6 vd.

49 İbn Ebî'l-Hadîd, *Şerh*, 5/6-7, 52-53.

50 Cafer Sâdık'ın ölüm tarihinin 148/765 olduğunun hatırlarsak bu rivayete göre İbn Sebe en

İbn Sebe, İbn Mülcem'in, ilah olduğu için Hz. Ali'yi değil de onun suretinde bir şeytanı öldürüldüğünü iddia etmiştir.⁵¹

İbn Sebe aslında Abdullah b. Vehb b. Sebe'dir. O Ali'nin vasîliğinden ve rec'at'ından söz etmiş, buna Hz. Peygamber'in de rec'at'ını eklemiştir. İsmâiliyye'nin Cafer Sâdık'ın oğlu için iddia ettiği görüşler işte bu vakf inancının aynısıdır. Mısır'daki Fâtımîler'in inançları, İbn Sebe'nin iddialarının aynısıdır. İsmâiliyye ve Karâmita'nın kökeni bu firkadır.⁵²

Makâlât türü eserlerde İbn Sebe ile ilgili olarak tarihî süreç boyunca çelişen ve çeşitlenen rivâyetlerden tespit edebildiklerimiz bunlardır. Bu tür eserlerdeki nakillerin Şîî kaynaklarda yer alması son derece manidardır. Problem günümüz araştırmacılarına da hala malzeme verecek bir niteliğe sahiptir. Bazı çağdaş Şîî yazarlar bu ismin erken dönemde var olmadığını büyük bir gayret ve çabayla ispat etmeye çalışmışlardır. Bu araştırmacılara göre; İbn Sebe rivâyeti ile Hz. Peygamber döneminde bile bulunan Şîîlik karalanmaya çalışılmaktadır. Şîî müelliflerin çabaları, bu tür rivayetleri erken döneme Abdullâh b. Sebe üzerinden taşımakla, ilk dönemde kendilerine bir geçmiş yaratmak ve bu geçmiş içinde kendilerine temiz bir yer edinmek olarak görünmektedir. Ancak bu iddiaların birer anakronizm örneği olduğu açıktır. Çünkü Şîîlik Hz. Peygamber ya da Hz. Ali döneminde bulunmadığı gibi, fikirleri itibariyle hicrî birinci asrın son çeyreğinden öncesi ile de ilişkilendirilemez.

Şîî kaynaklarda yer alan nakillerin, Sünnî yazarlar tarafından da tekrar edilmesi kanaatimizce Şîa'yı yerme gayretlerinden öte bir anlam taşımamaktadır. Selefi anlayışın günümüzdeki temsilcisi kabul edilebilecek bazı araştırmacılar, klasik kaynaklarda yer alan bilgileri sahih bir okumaya tâbi tutmadan, savunmaya çalışmışlar ve kendilerince Şîîliği beyhude yere ilk asır üzerinden eleştirmeye gayret etmişlerdir.⁵³ Bazen bu yazar-

az iki yüz yıl yaşamış olmaktadır ki bu mümkün değildir. Bkz. es-Safedî, Salâhüddîn Halil b. Aybek (764/1362), "Tercüme-i Abdullâh b. Sebe", Şehid Ali Kütüphanesi, No: 1968, v, 2. Aynı bilgiler için bkz. el-Birgîvî, Muhyiddin Muhammed b. Pir Ali el-Hanefî (981/1573), *Tuhfetü'l-Müsterşidîn*, Fatih Kütüphanesi, No: 5344, v, 14-15. Birgîvî'nin kaynakları ve verdiği bilgilerin değerinin ortaya konulabilmesi için ayrıca incelenmesi gerektiği kanaatindeyiz. Ayrıca bkz. es-Safedî, *Kitâbu'l-Vâfi bi'l-Vefeyât* thk. Doroty Gravuloski, Stutgard, 1411/1991, 17/189-190.

51 el-Cürcanî, Ali b. Muhammed (816/1413), *et-Ta'rîfât*, İstanbul 1300/1882, 89.

52 el-Makrîzî, *el-Hutât*, 4/182, 191.

53 Bkz. Hâşimî, Sâdî, *er-Ruvât, ellezîne Teesserû bi İbn Sebe*, el-Cemâliye 1413/1992; el-Üdeh, Süleyman b. Hamed, *Abdullâh İbn Sebe ve Eseruhû fî Ahdâsi'l-Fitne fî Sadri'l-İslâm*, Riyad, 1412/1991, 176 vd; Ebû Abdullâh ez-Zehabî, *Sıdku'n-Nebe fî Beyâni Hakikati Abdillâh b. Sebe*, "Mevsûatu'r-Redd ale'r-Râfıza" içinde, 24 vd.

lar söz konusu rivayetleri erken döneme taşırken, farkında olmadan eleştirdikleri görüşleri kısmen savunur pozisyonuna düşmektedirler. Ayrıca onların bu türdeki çalışmalarını rivâyet kolleksiyonculuğu olarak değerlendirmekten başka bir yol görünmemektedir.

Özetle belirtecek olursak makâlât yazarları çoğunlukla Abdullah b. Sebe'nin Hz. Osman dömeni olaylarında geçen tarihî rolüne neredeyse hiç değinmemişler ve Hz. Ali döneminde yaşamış bir isim portresi çizmişlerdir. Üstelik onların ortaya koymaya çalıştıkları İbn Sebe'nin kişiliği ve kimliği de birbirlerinin rivayetleri ile çoğu zaman çelişmekte ve bütünlük arz etmemektedir.

Sonuç

Kanaatimizce Seyf b. Ömer, Hz. Osman ve Ali dönemi olaylarını anlattığı rivayetlerinde, siyasî gerçeklere yeterince yer vermemektedir. O Hz. Peygamber'in güzide ashabının döneminde meydana gelen olayların, eskiden beri hile ve entrikacılıkları ile bilinen Yahudîlerin ürünü olduğunu söylemeye çalışmaktadır. Aynı şekilde rivayetleri içinde Şii fikirlerle kısmen ilişkilendirmiş olduğu Abdullah b. Sebe'yi bir günah keçisi gibi kullanmakta ve onunla ilişkilendirdiği fikir ve davranışların takipçilerinin Şifler olabileceğini zımnen iddia etmektedir. Böylece Şifler ile Yahudîleri aynı kefeye koymakta ve onları karalamak istemektedir. Bununla birlikte tasvir ettiği İbn Sebe ile, aşırı bir çok görüş ve düşüncenin kaynağı olarak gösterilen İbn Sebe, aynı şahsiyet olarak görünmemektedir.

Sonuç olarak tarih ve makâlât türü eserlerde ortaya çıkan Abdullah b. Sebe, tek bir şahıs görüntüsü vermeyip, biribiri ile alakası olmayan kişilere benzemektedir. Tarih kitaplarındaki İbn Sebe, Hz. Osman ve Ali çevresinde yoğunlaşan ve çoğunlukla siyasî olaylarda etkin bir şahsiyet görüntüsündedir. Oysa Makâlât türü eserlerdeki İbn Sebe ise özellikle Hz. Osman'la ve dönemi ile ilişkisi olmayan birisidir. Bunun yerine Hz. Ali ile sonderece ilişkisi bulunan, onun çevresinde tamamen gâli fikir, çevre ve davranışlara sahip, müfrit bir Şif görüntüsündedir. Bunun da ötesinde yer yer İslam düşüncesine sonradan girmiş bulunan ne kadar fikir ve düşünce var ise hepsinin temsilcisi gibidir. Öyle görünmektedir ki her iki meslek gurubunun yazarları, bu ismi kendi istekleri doğrultusunda kullanmışlar, beğenmedikleri fiil ve eylemleri bu mevhum şahsiyete izafe etmişlerdir.